

Оцінка — рушійна сила навчального процесу

Анатолій Ситченко,

доктор педагогічних наук, професор,
проректор із науково-педагогічної роботи
Миколаївського національного університету
імені В.О.Сухомлинського

Пропонується характеристика мети, змісту й форм оцінювання навчальних досягнень школярів: історія і практика.

Актуальність. Оцінювання знань і вмінь є важливою ланкою навчально-виховного процесу, призначення якої полягає в тому, щоб встановити рівень навченості школярів і сприяти його підвищенню. Однак оцінка ще не стала ні об'єктивним показником знань (чим іншим пояснити розбіжність між середнім балом атестата про повну загальну середню освіту та балами сертифікатів ЗНО?), ні рушійною силою педагогічного процесу.

Мета статті: розкрити методологічні засади оцінювання навчальних досягнень школярів, а також особливості цієї роботи в загальноосвітній школі.

Основна частина. *До історії питання.* Ще наприкінці позаминулого століття Петербурзьке педагогічне товариство визначило такі функції шкільної оцінки, пов'язані з організацією навчального процесу:

1. Дозволяє поділити клас на ті чи інші розряди кращих, середніх і слабших учнів.
2. Є мірилом успіхів у навчанні.
3. Є оцінкою праці учня.
4. Стимулює старанність і сумлінність.
5. Сприяє вихованню почуття обов'язку.
6. Є засобом заохочення й покарання.

До того ж, були визначені й інформативно-статистичні функції шкільних балів:

1. Дають учителю змогу фіксувати успіхи учнів, простежувати їхню динаміку, помічати теми, які учень достатньо не засвоїв тощо.
2. Служать для інформування учнів про їхні успіхи у навчанні.
3. Для інформування батьків про успіхи їхніх дітей.
4. Для взаємного інформування вчителів-предметників про стан навчання учнів.
5. Засіб інформування керівників і контролюючих органів про роботу школи й учителів, а також засіб контролю за ними [1: 71].

Вироблені в ході петербурзької педагогічної дискусії погляди на роль оцінки у навчальному процесі досі не втратили актуальності й складають міцну основу оцінювання навчальних досягнень учнів сучасної школи. На шляхак оновлення освіти в напрямі розвитку особистості оцінка виступає функціональним компонентом продуктивного навчання, його активною рушійною силою. Однак для її раціонального застосування треба зважати на двоскладний характер проблеми:

- а) оцінка потрібна для вчителя, який таким чином визначає рівень знань і вмінь учнів і робить висновок про можливість подальшого навчання; оцінки потребує й учень, який має усвідомити рівень своїх знань і вмінь та спрямувати свої зусилля на усунення прогалин у знаннях або здобувати нові знання і способи пізнання;
- б) оцінка виставляється на основі фактичного засвоєння програмового матеріалу, за результати навчання; оцінюється й здатність учнів самостійно здобувати знання, тобто процес пізнання;

в) об'єктивність оцінювання залежить від поєднання репродуктивних і творчих завдань, усних відповідей і письмових робіт учнів, індивідуальних та групових форм перевірки знань і вмінь, вітчизняного та зарубіжного досвіду оцінювання навчальних досягнень школярів.

Важливо збалансувати ці складові, забезпечивши їх діалектичну єдність під час оцінювання. Гуманізація навчання передбачає, що оцінка не може перетворитися на репресивний інструмент тиску на дітей, а повинна бути орієнтиром як для вчителя, так і для школярів. У першому випадку вона служить показником знань і вмінь учнів, у другому, як самооцінка, виступає потужним чинником саморегуляції діяльності учнів, що в основі їх успішного навчання й саморозвитку. Як же ставити оцінку лише за здобуті знання, якщо вони можуть бути схожими в учнів розумово відсталих і просто несумлінних дітей, з так званими низькими навчальними досягненнями? Тому для об'єктивності оцінки треба врахувати всю суму педагогічних умов, за яких відбувалося навчання, передусім — його процес.

Вимоги методистів до перевірки та обліку літературних знань і вмінь стосуються здебільшого фактичного засвоєння програмового матеріалу й менше — процесу його засвоєння. Їх можна погрупувати в такий спосіб:

- а) виділяти суттєві елементи контрольованих знань;
- б) виявляти ступінь системності й логічної послідовності засвоєного матеріалу;
- в) добирати форми і методи оцінювання знань з кожної теми з урахуванням предметної специфіки [4: 191].

Під час оцінювання важливо врахувати й форми пізнавальної діяльності учнів, зокрема:

- складність виконуваного завдання;
- спосіб виконання;
- успішність розв'язання навчальної задачі з опорою на орієнтовну основу дії та без неї (форму виконання) тощо. Тоді, до речі, буде зрозуміліше, за що виставляти 10 чи 12 балів за виконання одного і того ж завдання, проте в різних педагогічних умовах.

Виконання одних і тих же завдань в основній і старшій школі має оцінюватися по-різному, бо від класу до класу змінюються й програмові вимоги. Наприклад, розповідь про вчинки літературного персонажа становить навчальну проблему для учнів 5-го класу, але не для старшокласників, які не можуть розраховувати на таку спрощену оцінку своєї навчальної діяльності. Різниця в способах виконання завдання також може бути істотною, що помітно впливає на оцінку: наприклад, завдання описати зовнішність персонажа учні можуть виконати, зачитавши з тексту його портрет, або усно намалювати його з власної уяви; по-різному

оцінюється й усна або письмова робота на ту саму тему тощо. Одні і те ж завдання різні учні одного класу можуть виконувати або за детальними рекомендаціями щодо способу дії, спрощеним планом дій або без будь-якої підказки з боку вчителя — цілком самостійно. Звичайно ж, усі вони за однакових результатів мають одержати різні оцінки, й тільки з часом, звільнившись у виконанні пізнавальної роботи від зовнішньої опори, вони можуть розраховувати на вищий бал.

Отже, ефективним засобом оцінювання навчальних досягнень учнів є виконуваними ними навчальні завдання. Однак їхня функція значно ширша за діагностичну: виконуючи завдання, учні глибше проникають у виучуване [5: 3]. Основним прийомом перевірки та глибшого засвоєння знань є опитування учнів, як усне, так і письмове, за допомогою чого відбувається не лише перевірка, а й закріплення та систематизація знань і вмінь, а також розвиток усного та писемного мовлення школярів. Завдяки цьому оцінка є потужним важелем навчального процесу.

Усна перевірка знань не потребує письмової фіксації відповіді. Найбільш сконцентровано проходить на етапах перевірки й засвоєння та закріплення й узагальнення вивченого на уроці, або на окремих уроках контролю знань, умінь і навичок (за Є. Пасічником), чи їх повторення та закріплення (за І. Соболевим). Відбувається переважно у формі діалогу, до якого учнів залучає вчитель, спонукаючи розмірковувати, робити висновки, висловлювати власні судження та оцінки [4: 195]. Усне опитування може бути індивідуальним і фронтальним — усього класу. Учень старшої школи має давати повну і логічно послідовну, зв'язну й доказову відповідь на поставлене запитання. До усної відповіді складно застосувати якісь чіткі критерії оцінки, та й учень завжди знає більше, ніж може висловити, тому важко об'єктивувати оцінку, яка більше пов'язується з мовним розвитком учнів, а не знаннями фактичного матеріалу. Однак досі в школі домінує усне спілкування вчителя й учнів.

Письмова перевірка знань здійснюється шляхом письмової фіксації учнівської відповіді. Вона має чіткіші критерії, застосування яких забезпечує більшу об'єктивність оцінки, показниками для якої можуть слугити як формальні фактори, так і змістові. Перших стосується таке просте правило: якщо розкрито менше половини питання, то виставляється 1—3 бали (початковий рівень); якщо висвітлено половину питання, то учень одержує 4—6 балів (середній рівень); 7—9 балів (достатній рівень) учитель ставить за більшу частину виконаної роботи і 10—12 (високий рівень навчальних досягнень) — за повну і правильну відповідь. Достовірність перевірки письмової роботи зростає, коли враховуються всі критерії оцінювання навчальних досягнень учнів за дванадцятибальною шкалою [4: 194].

Переваги письмової форми опитування в тому, що вона найбільш сприятлива для реалізації диференційованого підходу: виділення у класі (за І. Якиманською) учнівських малих груп за різним рівнем знань та здібностями дає змогу передбачити різну міру педагогічної уваги й допомоги як під час навчання, так і під час опитування. Адже цей підхід полягає передусім у тому, щоб усі учні працювали над одним і тим же питанням, проте мали різну орієнтовну основу для своїх розумових дій. Наприклад, завдання скласти простий план прочитаного п'ятикласника набагато успішніше виконують завдяки спеціальним рекомендаціям:

1. Перечитай текст.
2. Визнач основні події в ньому.
3. Зверни увагу на їх початок і кінець.
4. Добери до них назви.
5. Послідовно розташуй їх за текстом.
6. Зачитай план твору (або уривок з нього).

Так от: зважаючи на те, що в кожному класі є як мінімум три групи учнів — з низьким, середнім та високим рівнем знань і здібностей, доречно передбачити й різний рівень складності одного і того ж виконуваного завдання: без будь-яких рекомендацій, за детальними рекомендаціями (алгоритмом) або згорнутими рекомендаціями (схемою). Виконання цього завдання у 5-у класі за оповіданням Є. Гуцала "Лось" з використанням орієнтовної основи розумових дій дало цілком очікуваний результат — вийшов такий план твору:

1. Відчуття небезпеки.
2. Втеча від страху.
3. Лісова галявина.
4. Підступний лід.
5. Несподіваний порятунок.
6. Прикра загибель.
7. Нецире каяття.

Письмове опитування становить собою відповіді на питання й може бути, як і усне, індивідуальним та фронтальним. Однак і воно не буває досить об'єктивним. Педагоги вказують на ряд факторів, що суб'єктивно впливають на оцінку за письмову роботу:

- соціальний статус учня;
- обсяг письмової продукції;
- граматичні та орфографічні помилки;
- почерк;
- послідовність оцінювання робіт;
- стать викладача і учня;
- ставлення до учня.

Підаючи сумніву традиційні форми діагностики, вчені стверджують: "Максимальної об'єктивності, валідності та надійності вимірювань шкільної успішності можна досягти за допомогою тестів. Цей метод педагогічної діагностики існує в багатьох зарубіжних країнах впродовж десятиліть. Його головною перевагою є стандартизація вимог, норм та оцінок" [7: 354]. Якщо зіставити позитивні якості тестів з їх недоліками, рахунок вийде на користь тестової перевірки знань (за П. Підласим).

Тестування як засіб оцінювання набирає поширення в Україні за рахунок центрів зовнішнього тестування, підсумкового тестування школярів, внаслідок запровадження тестових технологій у контексті кредитно-модульної та кредитно-трансферної систем організації навчального процесу у вищій школі, під час вступних випробувань абітурієнтів. Однак інструментарій тестового оцінювання студентів і школярів потребує подальшої розробки й удосконалення, як і теоретико-практична підготовка вчителів до його кваліфікованого та об'єктивного проведення.

Стосовно навчання літератури оцінка відіграє і важливу естетичну роль: читачі-учні засвоюють не лише зміст, а й значення твору, переймаються його настроєм, формують свої почуття. Важливо те, що в них виробляється власна оцінка прочитаного, яка складається з уявлень про ідейно-художній рівень літературного твору, що поглиблюються завдяки усвідомленню взаємодії компонентів змісту й форми художнього явища, розкриття тенденційності розгортання у тексті його образної системи. Навчальна роль оцінки при

цьому не зменшується, навпаки: сприйняття і засвоєння змісту літературного явища (про що, власне, й має звітувати учень під час опитування) можливе за умови якнайповнішого відтворення в уяві читача художніх картин та взаємозв'язку їх у тексті, що найповніше досягається завдяки виконанню відповідної процедури (алгоритму) його опрацювання. Наприклад, під час вивчення у 5-у класі казки В. Короліва-Старого "Хуха-Моховинка" перед учнями постає одне із завдань: відтворити зовнішність головного персонажа. Для успішного виконання цього завдання переважній частині учнів доцільно повідомити опорні слова:

1. Зріст. 2. Сила. 3. Одяг. 4. Колір. 5. Мордочка. 6. Лапки. Вони розташовані у послідовності за текстом, тому п'ятикласники легко знайдуть відповідний матеріал. Для тих, хто має значні труднощі у навчанні й виявляє слабкі знання, варто до цих опорних слів одразу додати авторські деталі портрета Хухи-Моховинки:

1. Зріст: "манісінька, як кошенятко".

2. Сила: "легенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата".

3. Одяг: "пухка, як мох", бо "мала довгу вовничку".

4. Колір: "мала мінливу вовничку", "найчастіш була зеленою".

5. Мордочка: "була голенька й нагадувала садову жовто-фіалкову квіточку — "братки".

6. Лапки: "голенькі зісподу рожеві лапки".

Завдяки правильним розумово-практичним діям учнів над текстом у них формуються знання про його ідейно-художній зміст, уявлення про естетичну вартість прочитаного, й водночас розвиваються читачські вміння опрацьовувати, розуміти й пояснювати виучуваний твір, що й має засвідчити оцінка.

Однак у пошуках досконалих шляхів та засобів оцінювання школярів можна легко перейти межу й перетворити навчання на гонитву за балами, від чого застерігає ще В. Стоюнін, називаючи це явище "балопромисловістю". Як тільки оцінка проголошується основним показником якості роботи вчителя, розпочинається змагання за вищий бал. Можна по-різному оцінювати знання учнів: цифрами (балами), словами, символами тощо, головне, щоб за формами діагностики не загубити суті навчання.

У зв'язку з оцінюванням знань учнів варто зачепити й суміжну проблему: методику домашніх завдань, що є складовою навчального процесу й служить для засвоєння, закріплення та підвищення якості знань, отриманих на уроці. Передусім, це ефективна форма самостійної роботи учнів, яка передбачає: а) закріплення, поглиблення та систематизацію знань; б) підготовку учнів до сприймання нового матеріалу; в) формування вмінь самостійної роботи [2: 230]. Однак у постановці, виконанні та оцінюванні домашніх завдань помітні істотні проблеми: а) завищений обсяг та непропорційний порівняно з уроком час, який витрачається на домашню роботу; б) недостатня диференціація завдань за їх змістом і складністю; в) відсутній належний зв'язок між учителем і батьками учнів; г) немає належного пояснення правил виконання певного домашнього завдання. Розв'язання цієї проблематики прямо стосується впорядкованості опитування учнів та об'єктивізації оцінювання їхніх навчальних досягнень. Тому зупинимось детальніше на основних проблемах, пов'язаних із домашньою роботою школярів.

Оценка — движущая сила учебного процесса

Предлагается характеристика цели, содержания и форм оценивания учебных достижений школьников: история и практика.

Evaluation is a driving force of the educational process

The article highlights the aim, the content and forms of assessment of pupils' achievements: History and Practice.

Зміст домашніх завдань має бути тісно пов'язаний з роботою учнів на уроці, як минулому, так і наступному, як для поглиблення та систематизації набутих, так і для повнішої готовності до засвоєння нових знань. У першому випадку йдеться про їх закріплення, у другому — про повторення. Варто передбачити різну складність домашніх завдань: їх мінімальний рівень, загальний та підвищений (у співвідношенні відповідно 5 : 3 : 2) [2: 231]. Важливо дбати про мислительний компонент навчальних завдань: від питань літературної вікторини, скажімо, завдання мають відрізнятися передусім тим, що апелюють не стільки до пам'яті, скільки до творчого мислення школярів. Одна справа, наприклад, назвати жіночі персонажі з роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", інша — пояснити ідейно-художню роль жіночих образів у цьому творі.

Обсяг виконання домашніх завдань не повинен перевищувати третину від обсягу роботи на уроці [там само]. Час на їх виконання має бути обмеженим і не повинен призводити до перевантаження і втоми учнів. Учителю має дбати про фізичне і психічне здоров'я своїх вихованців. Нерідко вчителі перекладають на плечі дітей невиконане на уроці, що викликає в них негативне ставлення до предмета і навчання загалом.

Зв'язок із батьками має на меті ознайомити їх з вимогами до домашньої роботи, особливостями та правилами її проведення. На практиці часто й густо виходить, що домашню роботу виконують не діти, а їх батьки, й навіть не тому, що вона заскладна, а частіше через нестачу часу на всі домашні завдання. Адже кожен учитель вважає, що його предмет — найголовніший. Батьки мають бути обізнані з психорозумовими особливостями учнів певного віку, відчувати настрій своєї дитини, її ставлення до навчання та пізнавальні можливості, мати уявлення про місце і роль її в класному колективі.

Інструктаж до виконання домашньої роботи передбачає, що завдання треба ставити на уроці, необхідно давати учням детальні рекомендації щодо його виконання, і бажано виконати для зразка певну його частину ще в класі. Корисними є тренувальні завдання зі схожим матеріалом, наприклад, аналіз ліричного твору як зразок до самостійного опрацювання іншого вірша під час домашньої роботи. Подібні завдання сприяють засвоєнню розумових дій певного типу (відповідно до типу навчальної задачі), формуванню продуктивного мислення школярів. Оцінка навчальних досягнень школярів має бути реальною рушійною силою навчального процесу.

Література

1. Гур'янова О. Історія і сьогодення шкільної оцінки // Педагогіка толерантності. — 2007. — № 2. — С. 67—84.
2. Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В.Г. Кремень. — К: Юрінком Інтер, 208 с. — 1040 с.
3. Ксензова Г.Ю. Оценочная деятельность учителя: учебно-метод. пособ. — М.: Педагогическое общество России, 2001. — 128 с.
4. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / За ред. Н.Й. Волошиної. — К.: Ленвіт, 2002. — 344 с.
5. Портнов М. Л. Методика опроса учащихся на уроках литературы в старших классах средней школы. — М.: Учпедгиз, 1958. — 120 с.
6. Підласий П.І. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: навч. посіб. — К.: Україна, 1998. — 343 с.
7. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук.праць / За ред. Л. Л. Товлянського та О. Г. Романовського. — У 2-х ч. — Ч. 1. — Харків: НТУ "ХПІ", 2002. — 432 с.